

Попова Т.
ЖИЗНЕОПИСАНИЕ УЧЁНОГО-ИСТОРИКА
НА ПЕРЕКРЕСТКЕ ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИХ ТРАДИЦИЙ:
ТЕОРИЯ. МЕТОДОЛОГИЯ. ПРАКТИКА. – ОДЕССА:
Бондаренко М.А., 2017. – 456 с.

Попова Т.
ЖИТТЕПИС УЧЕНОГО-ІСТОРИКА НА ПЕРЕХРЕСТІ
ІСТОРИОГРАФІЧНИХ ТРАДИЦІЙ: ТЕОРІЯ. МЕТОДОЛОГІЯ.
ПРАКТИКА. – ОДЕСА: Бондаренко М.А., 2017. – 456 с.

Біографія як виклад життєвої історії людини є одним із найдавніших і найпоширеніших жанрів, видів та форм історієписання. Багатоманітність реалізованих і потенційно можливих біографічних проєкцій годі навіть уявити, особливо тоді, коли йдеться про доволі тривалий проміжок часу з історії науки та культури. Із цієї перспективи ХХ ст. вирізняється як інтенсивними інтелектуальними мутаціями, резонансними соціокультурними імпульсами, масштабними культурними трансформаціями, розмаїтими інформаційними каналами й багатьма іншими передумовами, обставинами, чинниками, котрі продукують самобутні дослідницькі стратегії та епістемологічні взірці.

На зорі ХХІ ст. цифрові, мережеві, віртуальні площини нашого життя внесли до біографічних оповідей таку кількість новацій і метаморфоз, що нині споглядаємо не тільки низку тотальних, швидкоплинних мутацій знання, а й розмиття навіть базової демаркації між реальним та ілюзорним. Згадаємо, приміром, хоча б популярні практики з обсягу блогосфери чи соціальних мереж, які обіцяють ближчим часом кардинально змінити традиційні різновиди конструювання життєвих історій. Отож сучасні вчені-гуманітарії чимдалі частіше воліють обговорювати персональні історії не у звичних форматах або усталених різновидах біографічного жанру, а у світлі біографізму як своєрідної множинності версіальних, конкуруючих, взаємодоповнюючих способів і форм конструювання, відтворення та представлення біографії у просторі сучасного соціогуманітарного знання.

Проблематика біографізму проступає в найрізноманітніших студіях, але найбільше дається взнаки тоді, коли автор опрацьовує життєві історії знаних учених, інтелектуалів, мислителів. У цьому випадку змагання конкуруючих оповідей про провідного героя, зокрема традиційних, ревізіоністських або, принаймні, варіативних викладів неодмінно спонукає до біографічних рефлексій, пояснень, тлумачень, інтерпретацій, а за великим рахунком – до побудови власної стратегії конструювання та репрезентації даної персональної історії, передусім її розгортання у вигляді різних, але взаємопов'язаних світів і площин людського буття.

Недаремно на теренах сучасної соціогуманітаристики виокремилися навіть своєрідні субдисциплінарні сегменти або міждисциплінарні напрями,

у межах яких прагнуть опрацювати, розробити й осмислити біографізм, зокрема в розрізі вповні конкретних дослідницьких запитів і наукових викликів. Один із таких напрямів представлено у вигляді традиційної біоісторіографії, котра дедалі сильніше трансформується внаслідок інтердисциплінарних запозичень і міждисциплінарних включень. Інші циркулюють у подібні своєрідних дисциплінарних сегментів або наукових напрямів, як-от біографіка та біографістика.

Нова книга відомої одеської дослідниці Тетяни Попової є студією про біографізм і його багатоманітні репрезентації, практики, проєкції та моделі у царині сучасного історієписання. Архітектоніка цієї праці, передусім її теоретичної та методологічної частин, доволі складна, позаяк авторка оперує різноманітними фрагментами тексту як самобутніми смисловими одиницями, котрі є неоднорідними й відіграють відмінні ролі – контекстуального введення, синхронного сполучення, компаративного зіставлення, проміжного чи паралельного екскурсу, конотаційного підкреслення, що загалом надає викладу неабиякого динамізму. У висліді споглядаємо ефект калейдоскопічної мозаїки, себто суцільної мінливості оповідальної канви, коли одну смислову палітру раптово заступає наступна, а розгляд певного контексту висвітлення нав'язує перетікання чи реконфігурацію попереднього сюжету тощо.

Наріжний запит одеської дослідниці пов'язаний із синтезуючою інтенцією на ниві біографічних стратегій і моделей конструювання та представлення життєвих історій. У метафоричному вигляді цей запит можна означити як своєрідний пошук «нитки Аріадни» в розгалуженому, вигадливому лабіринті біографізму за доби глобалізму, котрий утворився впродовж останніх десятиліть завдяки інформаційному трансферу різних академічних світів на пострадянському культурному просторі.

Та що означає версіальність біографізму в контексті написання чи конструювання конкретної життєвої історії?! Чи нав'язує певна дослідницька стратегія, обрана автором, однозначний видовий чи жанровий профіль конкретної студії? Наприклад, біоісторіографічного сценарію зі властивим йому сцієнтизмом у класичному чи некласичному дусі, інтелектуальної біографії з плаваючою калейдоскопічністю площин і світів персональної історії, строкатої, рваної, мозаїчної, фрагментарної оповіді біографічного наративу, котрий неначе бавиться з конфігурацією реальних і гаданих сценаріїв, жонґлюючи відмінними смислами... Тим більше, що палітра біографізму суттєво ускладнюється за рахунок «колективної» чи просопографічної історії, персональної історії інтелектуала й, власне, його автобіографічної проєкції або еґо-історії. Ця проблематика і склала загальну сюжетну канву представленої студії.

Провідна ідея Т.Попової полягає в тому, що саме відмінність між різними типами біографічного аналізу продукує можливість їх сполучення в межах єдиного тематичного чи проблемного поля (с.17). На думку авторки, саме розмаїття типологічних пропозицій у сфері біографічного письма й генерує великий діапазон можливих варіацій життєвої або персональної історії (с.27).

Наприклад, типологія історичних біографій відомого італійського адепта мікроісторії Дж.Леві здебільшого базується на масштабуванні історичного контексту, точніше певній конфігурації між мікро- та макроструктурами часу і зламами долі або самотутніми «рухами» особистості на авансцені миттєвості. Натомість типологія американського дослідника історії економічної думки Д.Вокера пропонує багатшарову модель (біографія особистості, професійна біографія, бібліографічна біографія, ситуаційна біографія або біографія середовища), в якій кожний уявний пласт доповнює чи увиразнює попередні шари. Тож кінцевим продуктом, що постає як вислід відтворення низки таких пластів, є уявна сукупність, або радше сконструйована цілісність (с.27–30).

У певному розумінні такі типологічні пропозиції тією чи іншою мірою корелюються з ідеями багатомірної, взаємодоповнюючої, поліцентричної методології на полі історіографії. Утім постає питання: коли і в якому вигляді можливі й наскільки продуктивними є спроби синтезування або взаємодоповнення певних біографічних практик? Адже доволі складно навіть уявити синтезування чи узгодження дослідницьких стратегій, приміром, прихильника сцієнтичної біоісторіографії та прибічника вигадливих наративних моделей, адепта екзистенційної версії персональної історії й послідовника «нової біографічної історії», позаяк вони часто-густо пропонують контраверсійні наукові «рецепти». Тим більше, що в культурному просторі їх репрезентанти зазвичай прибирають на себе ролі показних і невтомних антагоністів, котрі завзято змагаються між собою.

Зауважимо, що своєрідним показником, який яскраво демонструє нинішнє розмаїття дослідницьких стратегій, концептуальних пропозицій і моделей у царині біографізму, є відсутність більш-менш усталеної конвенції щодо поняття «інтелектуальна біографія». Натомість маємо низку конкуруючих версій або проєкцій, у котрих провідну роль відіграє сформульована й артикульована дослідницька програма з головним пізнавальним запитом: що і в який спосіб хоче дізнатися та, урешті-решт, транслювати читацькому загалу автор.

Звичайно, рівень формалізації такої програми може бути доволі різним (с.43). Скажімо, у літературних портретах або замальовках-ескізах відомих інтелектуалів роль цієї програми можуть відігравати принагідні асоціації, чуттєві переживання, критичні події життєвої історії, ситуаційні проєкції, колоритні мемуарні епізоди чи неординарні факти, навколо яких і розгортається біографічна оповідь. Натомість наративна модель апіорі нав'язує ту чи іншу програму екстраполяції задля конструювання структури, послуговуючись якою автор-дослідник дошукується певних глибинних або прихованих смислів у біографії свого героя. Та побутують і спроби досить жорсткої формалізації життєвої історії за алгоритмом опитування, котре передбачає очевидну чи приховану програму типізації.

Утім і у цій сфері споглядаємо самотутні видові мутації, пов'язані зі всепроникними сучасними мас-медійними практиками, приміром у вигляді діалогічно побудованих життєписів, поданих у форматі розлогого інтерв'ю, котре

може сполучати виразні прикмети літературно-художнього портрету з тією чи іншою програмою опитування, притаманних практикам інтерв'ювання. Щоправда, указані мутації здебільшого відображають авторську креативність, аніж фахову конвенціональність.

У такому світлі доволі цікава розлога й добре структурована біоісторіографічна модель, запропонована Т.Поповою, котра є скоригованою, доповненою робочою програмою, використаною свого часу для побудови словникового розділу біографічного словника вчених Одеського університету. Ця модель складається з двадцять одного шару або рівня: 1) базові біографічні дані; 2) національні та соціальні характеристики; 3) походження й родинне становище; 4) освіта; 5) наукова підготовка та наукове зростання; 6) наукова, науково-педагогічна, науково-організаційна діяльність; 7) категорійний профіль (науковий); 8) наукове кредо: концептуальні погляди; 9) сфера наукової діяльності; 10) тип ученого; 11) історіографічна класифікація – належність до напрямку, течії, школи; 12) категорійний профіль (світоглядний); 13) визнання заслуг у науково-педагогічній діяльності; 14) наукові зв'язки; 15) службова діяльність (поза університетами); 16) громадська діяльність; 17) санкції (суспільні, наукові, карні заходи, арешти, ув'язнення, заслання й т. п.); 18) характеристика особистості (людини та професіонала); 19) географія мешкання; 20) оточення (комунікації); 21) наукометричний аналіз публікацій. Якщо взяти до уваги те, що кожен рівень докладно деталізований у вигляді окремих пунктів і підпунктів, то запропонована модель постає як складна, ієрархічна, багат шарова та розгалужена дослідницька програма (с.43–49).

Вочевидь модель Т.Попової – взірцева або ідеальна дослідницька програма, котра вимагає опрацювання біографічного матеріалу за 162-ма позиціями опитування чи напрямками представлення життєвої історії вченого. Більше того, цей складний алгоритм передбачає не тільки докладне оперування розмаїтими фактографічними відомостями, у тому числі з приватної, почасти навіть інтимної, сфери буття (психофізична конституція, ставлення до жінок, хвороби, вади характеру тощо), а й виняткових пізнавальних, методологічних, історіографічних, культурологічних і навіть психологічних рефлексій.

Певна річ, що навіть сучасному вченому з високою здатністю до саморефлексій та автопроекцій було б складно в повному обсязі заповнити таку біографічну «мапу» навіть на самого себе. Проте ці складнощі й виклики суттєво зростають, коли цю програму застосовувати ретроспективно, наприклад до побудови життєписів інтелектуалів ХІХ ст. Адже практично розкриття навіть одного-єдиного шару з обсягу цієї біоісторіографічної моделі може спричинитися до написання масштабної праці чи навіть цілої серії взаємопов'язаних студій. Тим паче, коли взяти до уваги неодмінні «білі плями» у життєписах бодай знакових інтелектуалів «довгого» ХІХ ст., а ще більше «екстремістського» й катастрофічного для українських учених ХХ ст.

Видається, що саме ідеальне призначення моделі Т.Попової добре прислужиться авторам-конструкторам життєвих історій, оскільки окреслює низку можливих варіацій для формування власних дослідницьких програм.

Недаремно одеська дослідниця слушно акцентує увагу на тому, що пропонує можливі комбінації чи варіації біографічного аналізу (с.50).

Водночас Т.Попова розглядає біографічні практики як у розрізі традицій радянського історієписання, так і у світлі сучасних новацій, котрі означає як пошуки нового біографізму (с.59). Авторські спостереження та роздуми демонструють, що біографічні студії навіть за радянських часів не зводилися лише до усталених чи канонічних схем, а пропонували розмаїті версії аналізу життєвих або персональних історій, які значною мірою визначалися конкретним дослідницьким завданням.

За візією авторки, сучасна палітра біографізму напрочуд складна, динамічна й полівимірна. Та, попри відмінну евристичну цінність і конструктивну спроможність різних дослідницьких стратегій і моделей, їх об'єднує спільна аксіологічна настанова про цінність та неповторність творчої індивідуальності (с.66).

Зрештою, Т.Попова обстоює думку про взаємопов'язаність проблем і виликів біоісторіографії зокрема та соціогуманітаристики загалом. Із-поміж них авторка виокремлює сценарні варіації в конструюванні сюжетного нарративу як полівимірного відображення людського досвіду, зокрема мінливість конфігуративних стадій репрезентації за філософом П.Рікером (с.81–85), побудову смислотворчих сюжетів у дусі культуролога Ю.Лотмана, ситуаційний аналіз як виявлення творчої індивідуальності (с.87–91), проблему подвійної суб'єктивності (суб'єкта-героя та суб'єкта-автора) в розрізі типології відносин автора й героя за версією філософа-літературознавця М.Бахтіна (с.92) та цілу низку інших.

На думку дослідниці, провідним маркером, який дозволяє розрізнити чи диференціювати відмінні практики біоісторієписання, є тип аналізу, ужитий щодо життєвої історії творчої особистості чи індивідуальності, котрий власне й формує провідну вісь у конструюванні модельних модифікацій або типологічному ранжуванні. Крім того, авторка замислюється щодо укладання базового тезаурусу з обсягу біографічних практик. Скажімо, вона розглядає побутування понять «образ» і «модель», а також своєрідну інструментальну й, заразом, термінологічну мутацію «образ-модель» (с.102–105). Подібні мутаційні трансформації споглядаємо і в авторському аналізі циркуляції термінів «біографічний метод» чи «історико-біографічний метод», який нав'язує екскурси до різних дисциплінарних світів (с.117–120).

Водночас Т.Попова концентрує увагу на термінологічній сув'язі «біофакт» («біографічний факт») та «біо-джерело» («біографічне джерело»), що мимоволі генерує порівняльні інтенції щодо вживання таких понять, як «історіографічний факт» й «історіографічне джерело» (с.122–127). У певному сенсі такі термінологічні конструкції можна розглядати як свого роду «джерелознавчі інтервенції» на полі соціогуманітаристики. Більше того, авторка пропонує три базових варіації біоісторіографічної типології джерел (с.128–130). Гадаємо, що ці варіації стануть у пригоді багатьом ученим, особливо дослідникам-початківцям.

Серед означених варіацій згадуються і джерела на електронних носіях. Однак для написання сучасних біографій, життєвих та персональних історій роль електронних джерел уже не зводиться до дублювання відомостей на паперових носіях, оскільки в нашу цифрову, віртуальну, мережеву еру вони дедалі частіше посідають неповторне, ба навіть унікальне місце в інформаційній палітрі. Приміром, дописи у соціальних мережах дехто з дослідників уже кваліфікує як своєрідні еґо-джерела, котрі ліпше розкривають поведінкові, ментальні, культурні та психологічні риси особистості, аніж той чи інший сконструйований персональний профіль.

Чималу цікавість становлять і біоісторіографічні етюди Т.Попової, присвячені видатним історикам на інституціональному полі Одеського університету, зокрема О.Брікнеру, О.Маркевичу, Є.Щепкіну, Є.Трифільєву, В.Крусману, А.Флоровському, а також серія нарисів, присвячених персональній історії П.Біциллі та дисциплінарним спільнотам. Ці життєві історії ілюструють й унаочнюють низку рефлексій авторки з обсягу біографізму на конкретному фактографічному матеріалі.

Вочевидь перспективи інструментального, концептуального, видового та жанрового синтезу у царині біографізму, окреслені Т.Поповою, видаються багатообіцяючими, хоч і не вповні однозначними, адже містять як іманентні суперечності, так і розгортаються й циркулюють на конкуруючих полях міждисциплінарної, трансакадемічної взаємодії. Мабуть, вирішальне слово щодо рівня спроможності тих чи інших моделей, стратегій, пропозицій та інструментів належатиме практикам біоісторієписання, точніше наскільки вдало й адекватно вони «працюватимуть» на «живому» матеріалі конкретних біографічних студій. Позаяк навіть найкраща модель, накинута згори, не може апріорі «вписатися» до конкретної дослідницької програми, оскільки потребує самостійних модифікацій, уточнень, коректив, передусім уведення відповідних операційних термінів-інструментів «середнього» рівня. Отож самоцінність творчої індивідуальності чи особистості, а не самодостатність та уявна краса модельної проекції в біографічній історії має бути незаперечним пізнавальним імперативом і головною аксіологічною настановою.

На нашу думку, книга Т.Попової є цікавою, оригінальною та фундаментальною студією з осмислення біографізму як багатолікого інтелектуального, культурного, наративного, жанрового, видового та інтердисциплінарного явища на ниві сучасного історієписання. Ба більше, праця одеської дослідниці генерує чимало розмаїтих асоціацій, спостережень, рефлексій, коментарів і тлумачень, котрі безперечно спонукають авторів замислитися щодо того, як пишеться, відтворюється, конструюється, контекстуалізується та конфігурується життєва/персональна історія інтелектуала. Звісно, студія Т.Попової не дає всеосяжних, універсальних «рецептів», а натомість пропонує доволі складну, рельєфну палітру сучасної фахової майстерні історика у царині біографічних практик. Гадаємо, що найбільша заслуга авторки полягає в тому, що після прочитання її тексту проблематика біографізму вже ніколи не сприйматиметься в лінійному чи спрощеному сенсі.

Олексій Ясь (Київ)